

Zarys dziejów wybranych miejscowości dawnego powiatu kozielskiego w oparciu o materiały zespołu Sądu Obwodowego w Koźlu (Amtsgericht Cosel)

Referaty wygłaszane na zebraniach naukowych są zwykle wynikiem doświadczeń zebranych podczas opracowania zespołu lub chęcią podzielenia się własnymi zainteresowaniami z zakresu archiwistyki i historii. Jednocześnie zwracają uwagę na pewne problemy albo wskazują drogę przyszłych kwerend naukowych.

W niniejszym referacie chciałbym odpowiedzieć na kilka pytań związanych z tematyką, między innymi, tworzenia monografii miejscowości korzystając z materiałów zgromadzonych w zespołach sądów obwodowych (*Amtsgericht*):

1. Dlaczego warto przygotować zarys historii miejscowości przed opracowaniem materiałów sądu obwodowego?
2. Czy materiały zgromadzone w zespołach sądów obwodowych nadają się do kwerendy pod kątem pisania monografii miejscowości? A jeśli tak, to na jaki temat znajdziemy informacje w zespołach sądów obwodowych?
3. Czy można napisać monografię miejscowości korzystając tylko z materiałów sądów obwodowych?

Napisanie rzetelnej, opartej na źródłach historycznych, monografii niedużej miejscowości jest zadaniem zarówno czasochłonnym i wcale niełatwym. Wymaga bowiem dobrej znajomości procesów historycznych stosunkowo długiego przedziału czasowego, a niejednokrotnie także wiedzy wykraczającej poza ramy nauk historycznych. Wykorzystuje się przy tym dosyć zróżnicowany katalog źródeł.

Pokaźną część zasobu śląskich archiwów państwowych stanowią księgi i akta sądów obwodowych (*Amtsgericht*). Zespoły te zawierają także materiały swoich poprzedników: sądów powiatowych, miejskich, ziemskich i patrymonialnych. Właśnie pośród tych, najstarszych (sięgających drugiej połowy XVIII w.) akt można szukać danych do opisu dziejów miejscowości. Późniejsze akta są już bardziej sformalizowane i nie niosą już tak wiele wartościowych informacji.

Akta sądowe odgrywają szczególną rolę w badaniach historycznych. Ich wspólną cechą, począwszy od średniowiecznego sądu ławniczego aż po najnowsze akta spraw karnych i cywilnych, jest przedmiotowe zróżnicowanie. Znajdują w nich odbicie najdrobniejsze elementy życia codziennego, zarówno te typowe, jak i odbiegające od norm. Dokumentują nie tylko spektakularne procesy, ale – przede wszystkim w aktach sądów obwodowych – umożliwiają wgląd w dzień powszedni zwykłego człowieka¹. Z tej właśnie przyczyny uważane są w badaniach historycznych często jako źródło pierwszoplanowe.

Wgląd w obyczajowość górnośląską dają nam m.in. protokoły sądów rozjemczych, z których niektóre spisane zostały po polsku. Na kartach tych ksiąg zachowane zostały nie tylko przykłady sporów pomiędzy mieszkańcami, ale również liczne dowody na częste wykorzystywanie przez naszych przodków wyrażen powszechnie uznanych za obraźliwe, przy czym stopień skomplikowania niektórych wyrażen może budzić czasem podziw dla zdolności twórczych ich autorów².

Poszukiwane przez badaczy są także recesy uwłaszczeniowe, licznie reprezentowane w zespołach sądów obwodowych, zarówno odnośnie pojedynczych parcel, jak i zbiorcze umowy dotyczące całej miejscowości (regulacje powinności i granic pól uprawnych).

Na szczególną uwagę zasługują (w przypadku tych zespołów) liczne akta spadkowe. Zwykle nie są to testamenty osób znanych, chociaż i takie się trafiają, w tym nierzadko obszerne oświadczenia ostatniej woli właścicieli ziemskich, idealne dla rozdziału w monografii o właścicielu miejscowości. Możliwości ich wykorzystania są bardzo szerokie³. Pisząc o szkole w

¹ Na szczególną uwagę zasługują tutaj umowy tzw. wycugu, w których niezwykle szczegółowo normowano wszelkie powinności.

² Archiwum Państwowe w Opolu (dalej APO), Sąd obwodowy w Strzelcach Opolskich, sygn. 447.

³ Pomijam możliwości wykorzystania przez genealogów: w testamentach są załączone akty urodzenia, śluby, zgonu; są wymienieni spadkobiercy.

danej miejscowości, można znaleźć testament nauczyciela w niej uczącego. Dowiadujemy się wielu szczegółów o jego rodzinie oraz sytuacji materialnej. Na podstawie tych akt można sporządzić zgrabną notkę biograficzną. Niestety nie wszyscy uczący w opisywanej szkole nauczyciele chcieli też umierać w tejże miejscowości. Inna sprawa, że testamenty wielu z nich się nie zachowały, więc trudno liczyć na to, że dałoby się w ten sposób opisać całe grono nauczycielskie.

W tytułach testamentów, głównie starszych podawano zawód lub stan osoby składającej testament. W ten sposób znajdujemy tam najpierw zagrodników, komorników, kmieci, właścicieli dorożek, statków, aptek, kupców, żołnierzy, gospodyń domowych, karczmarzy itd., a wraz z rozwojem przemysłu zauważamy pojawianie się nowych zawodów, pozycji społecznych jak: inżynier, kierowca lokomotywy oraz rencista czy emeryt. O samej pracy nie znajdziemy tam wprawdzie informacji, ale z testamentu można wyciągnąć informacje na temat sytuacji materialnej takiej osoby, a także jej zaangażowania w wykonywany zawód, czy zainteresowania (księgozbiór, narzędzia, sprzęt związany z wykonywaną pracą). Ponadto można prześledzić następujące aspekty: jakie zawody dominowały w określonej miejscowości, czy były przenoszone z ojca na syna; jakie imiona były popularne w różnych okresach dziejów na danym terenie. A ponadto – jak kształtował się język ludności miejscowej, w tym nie tylko procent znajomości polskiego czy niemieckiego, ale także – jak wyglądał osiemnasto- czy dziewiętnastowieczny język polski na Górnym Śląsku. Testamenty są więc niezwykle cennym źródłem także dla lingwisty.

Zespoły te są jeszcze pod jednym względem warte wzmianki: w aktach tych znajdują się, często znakomicie zachowane, pieczęcie gminne oraz parafialne (np. przy wypisach z ksiąg metrykalnych). Na pieczęciach gminnych znajdziemy wyobrażenie herbowe, które może różnić się od obecnie stosowanego przez daną miejscowość, tym bardziej, że ulegało ono czasem daleko idącym modyfikacjom. Element ten wzbogaca treść każdej monografii, a kolekcja pieczęci gminnych i parafialnych jest wysoko oceniana przez czytelników, szczególnie w przypadku niewielkich wiosek.

Przygotowanie do opracowania akt oraz pisania monografii

Jak ważne jest przygotowanie do opracowania akt niektórych miejscowości, niech posłużą poniższe przykłady.

W Bierawie okresu międzywojennego istniały dwa duże gospodarstwa. Pierwsze, wchodzące w skład dóbr rycerskich Bierawa, które tworzyły w latach trzydziestych folwarki *Franzdorf*, *Niederhof*. Majątek ten nastawiony był przede wszystkim na hodowlę bydła. Właścicielem było Górnośląskie Towarzystwo Ziemskie (*Oberschlesische Landschaft*) z Opola. Powierzchnia tego gospodarstwa wynosiła 593 ha. Druga część majątku rycerskiego była dzierżawą, a jej właścicielami byli Arthur Wünsche i Reinhold Kulawik. Powierzchnia tych dóbr była znacznie mniejsza i wynosiła 195 ha (125 ha pól uprawnych, 37,5 ha pastwisk i 32,5 łąk)⁴.

Dzięki tej informacji łatwo było umiejscowić w systematyzacji zespołu jednostki akt gruntowych z *Franzdorf*. Nazwy tej nie uda się bowiem znaleźć w żadnym zestawieniu nazw miejscowości – niemiecko-polskich. Nie figuruje także w starszych opracowaniach o charakterze topograficznym. I nie mogła się tam znaleźć! Mimo istnienia odrębnych akt gruntowych, był to tylko folwark i same akta łatwo było już usystematyzować w ramach Bierawy.

Kolejny przykład to Błazejowice. W połowie XIX w. właścicielem wioski był niejaki Miketta. Siedziba sądu patrymonialnego znajdowała się w Łanach. We wsi było 41 domów mieszkalnych, zabudowania folwarku znajdujące się na uboczu wsi, młyn wodny i cegielnia. Liczba mieszkańców wynosiła 290 osób. Parafialnie wioska podporządkowana była kościołowi katolickiemu w Sławikowie i ewangelickiemu w Raciborzu⁵.

Dzięki tym informacjom łatwiej zrozumieć występowanie miejscowości Łany (*Lohnau*)

⁴ Amtliches Güter-Adreßbuch für die Provinz Oberschlesien, Ratibor 1930, s. 7.

⁵ Knie J.G., Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, Breslau 1845, s. 41.

w datowaniu pism, które dotyczą nieruchomości w Błażejowicach. Również dopasowanie fragmentów akt testamentowych, zawierających odpisy z ksiąg metrykalnych parafii w Sławikowie, są dzięki temu łatwiejsze. A z drugiej strony pozbywamy się chęci wyłączenia tych fragmentów, jako należących do sądu w Raciborzu.

Podobne rozbitcie prezentuje miejscowość Brzeźce. W tym przypadku urząd obwodowy (*Amtsbezirk*) dla tej wioski mieścił się w Sławięcicach, a parafialnie mieszkańcy podlegali kościołowi katolickiemu w Starym Koźlu i ewangelickiemu w Kotlarni⁶. Odpowiedzią zaś, dlaczego nie ma tu akt majątku rycerskiego jest fakt, że aż do lat trzydziestych XX w. majątek rycerski należał do fideikomisu Sławięcice-Bierawa. Powierzchnia tego majątku wynosiła 622 ha, z tego tylko 111 ha przypadało na pola uprawne, 31 na łąki, 37 na pastwiska, 28 ha na zabudowania dworskie, a aż 412 ha na lasy⁷.

Sporo problemów podczas właściwego ułożenia – a właściwie rozdzielania – akt spowodowały niejako dzieje Długomiłowic. Jest to duża wieś w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim, w gminie Reńska Wieś. Tworzą ją zasadniczo dwie części będące pierwotnie odrębnymi miejscowościami: wspomniane Długomiłowice (*Langlieben*) i Krzanowice (*Krzanowitz*). W latach 30tych XX w. pierwsza z tych nazw stała się obowiązująca dla całości, stąd czasem podaje się ją jako dawną nazwę Długomiłowic.

Przyjrzyjmy się pierwszej części. Krzanowice – jak pisał F.A. Zimmermann – to wioska, gdzie ziemia wprawdzie nie jest najlepsza, ale wokół są piękne łąki, stawy oraz las. W miejscowości znajdował się budynek mieszkalny właściciela majątku, ale zniszczony po pożarze. Ponadto był tam także kościół katolicki, folwark, szkoła, a wieś tworzyło 10 gospodarstw kmiecych: 23 zagrodnicze i 8 chałupniczych (w sumie było 280 mieszkańców)⁸.

W połowie XIX wieku do Krzanowic należały jeszcze:

1. *Pirchwitz* (*Pirkow*) – kolonia, 10 domów, 66 mieszkańców, wszyscy wyznania katolickiego
2. *Torgau* – folwark, 3 domy, 5 mieszkańców, wszyscy wyznania katolickiego
3. *Zabnig* – przysiółek, 4 domy, 6 mieszkańców, wszyscy wyznania katolickiego

W dawniejszych czasach istniał jeszcze folwark *Teichhof* należący do majątku ziemskiego Krzanowic, w połowie XIX w. już nie notowany przez źródła.

Druga część tej miejscowości była znacznie mniejsza, ale mimo tego to właśnie ona dała jej nazwę, zarówno przed II wojną światową, jak i obecnie. *Langlieben*, znane również jako *Lan-Mühlmen* albo *Długo Miłowice*, pojawiły się w źródłach już w 1217 r. jako *Długomilouici*. W połowie XIX w. miejscowość ta składała się z 29 gospodarstw i folwarku. Liczba mieszkańców wynosiła 255, wszyscy byli katolikami. Parafialnie wieś należała do Krzanowic. Był tam jeszcze młyn wodny i hodowla merynosów (900 sztuk).

Rozwój administracyjny od końca XIX w. spowodował, że obecnie mamy tylko jedną miejscowość. W 1874 r. utworzono urząd obwodowy Krzanowice. Otrzymał on numer 22 i tworzyły go gminy: Dębowa (*Dembowa*), Krzanowice z przysiółkiem *Pirchwitz*, który stanowił wówczas prawdopodobnie odrębną miejscowość (wcześniej była to kolonia), oraz majątki ziemskie Dębowa i Krzanowice.

Kolejne zmiany administracyjne nastąpiły z początkiem 1908 r. Od tej pory okręg urzędu obejmował, poza wyżej wymienionymi, także gminę i majątek ziemski Długomiłowice. W tym też mniej więcej czasie nastąpiło połączenie majątków ziemskich Krzanowice i Długomiłowice. Utworzyły one majątek (*Gutsbezirk*) Krzanowice-Długomiłowice.

W 1928 r. scalono administracyjnie gminy ziemskie Krzanowice i Długomiłowice oraz majątek Krzanowice-Długomiłowice w nową gminę ziemską Krzanowice, a w 1933 r. włączono jeszcze do tej gminy – już jako przysiółek – *Pirchwitz*.

Od 1935 r. gminy ziemskie (*Landgemeinde*) zmieniły oficjalnie swoje nazewnictwo i określano je mianem gminy (*Gemeinde*). Nastąpiły też zmiany w nazwach samych miejscowości, które brzmiały zbyt słowiańsko. W ten sposób gmina *Dembowa* została zmieniona na *Eichungen*, a gmina *Krzanowitz* otrzymała nazwę po jednej ze swoich części –

⁶ Amtliches Güter-Adreßbuch für die Provinz Oberschlesien, Ratibor 1930, s. 7.

⁷ Tamże.

⁸ Zimmermann F.A., Beiträge zur Beschreibung von Schlesien. 2. Band, Brieg 1783, s. 305.

Langlieben. W następnych latach dokonano jeszcze kilku korekt i przykładowo w 1938 r. włączono do gminy *Langlieben* część gminy Sukowice (*Mühlengrund*), w 1940 r. włączono część gminy Dębowa, a w 1941 r. część gminy Zakrzów (*Rosengrund*). Po II wojnie światowej utrzymała się nazwa Długomiłowice.

Kolejnym przykładem są dzieje Kuźniczki. Na początku XX w. miejscowość dzieliła się na wieś i majątek rycerski, a liczba mieszkańców osiągnęła wielkość 186. Były to ostatnie lata samodzielnego istnienia tej wsi. Ze spisu z lat 40-tych posiadamy krótką informację, że miejscowość ta już... nie istnieje. Nie oznacza to, że wioska faktycznie przestała istnieć. Zmianie uległa jedynie nazwa. Formalnie w latach 40-tych stosowano nazwę *Heydebreck III* zamiast poprzedniej. Jednakże w aktach często można się natknąć na przykłady stosowania obydwu nazwy obok siebie, co mogłoby sugerować, że została wchłonięta przez Kędzierzyn (wówczas *Heydebreck*)⁹.

W istocie zmiany administracyjne w tym przypadku są nieco bardziej skomplikowane. Kuźniczka została prawdopodobnie, podczas zmian administracyjnych w okresie międzywojennym, włączona do miejscowości Żabieniec (*Waldfrieden*), który był wtedy kolonią Kłodnicy. Następnie wszystkie te części (wraz z innymi, np. wchłoniętym już w 1902 r. Pogorzalcem) włączono do Kędzierzyna (Kłodnica została połączona z Kędzierzynom i Koźlem w 1966 r.), tworząc poszczególne jego części: *Heydebreck I, II i III*. Nazwa jednak funkcjonowała aż do zakończenia II wojny światowej (bardziej już jako określenie miejscowe, topograficzne), np. w księgach wieczystych.

Powyższe przykłady dobitnie wskazują, że właściwe przygotowanie do opracowania – wydawałoby się nieskomplikowanych akt gruntowych – stanowi istotną pomoc w pracy. Również wykorzystanie samych tylko źródeł, bez podparcia się szeroką gamą opracowań dotyczących opisywanej kwestii nie zawsze będzie możliwe, aby napisać monografię miejscowości. Z literatury na samym początku wymienić trzeba pozycje należące do kanonu sztuki pisania monografii miejscowości górnośląskich, a więc prace F. A. Zimmermanna, J. G. Knie, F. Triesta¹⁰, zawierające krótkie opisy każdej miejscowości tego terenu. Ich uzupełnieniem są cyklicznie wydawane zestawienia statystyczne w postaci ksiąg adresowych (*Schlesisches Güter-Adressbuch*) i spisów miejscowości (*Schlesisches Ortschaftsverzeichnis*¹¹), obejmujące wszystkie gminy i majątki ziemskie Śląska.

Elementy monografii miejscowości na podstawie akt sądowych

Właściciele majątku ziemskiego

Często pisząc monografię miejscowości natrafiamy na problem ustalenia dat posiadania miejscowego majątku, młyna itd., a czasem już nawet kolejności właścicieli wioski i folwarku, co w przypadku stosowania udziałów na nieruchomości staje czasem zagadką wręcz nierozwiązywalną. Chyba, że zajrzemy do tabeli do akt gruntowych. Tam odnajdziemy wszystkich właścicieli wypisanych po kolei, z dokładnymi datami przejęcia majątku i sumy zakupu.

Prawdę mówiąc do dziejów szlachty jest to obok archiwum rodowego najlepsze źródło historyczne, tym bardziej, że ma ono charakter prawny: to, co zostało wpisane do księgi gruntowej (hipotecznej, wieczystej) miało moc prawną – jest prawdziwe i nie potrzebuje weryfikacji. Informacje tam zawarte mogą być niejako papierkiem lakmusowym informacji zaczerpniętych z różnego rodzaju opracowań lub innych źródeł historycznych. Znakomitym uzupełnieniem powyższych źródeł są testamenty właścicieli majątku¹².

⁹ Akta testamentowe: 1933 r. - osoba mieszkająca w Kandrzin (wcześniej Ortsteil Kuschnitzka), także pojawia się forma: Kandrzin-Kuschnitzka APO, Sąd obwodowy w Koźlu (dalej Amg Cosel), sygn. 16728, fol. 3 i nast.

¹⁰ J.G. Knie, dz. cyt.; F. Triest, Topografisches Handbuch von Oberschlesiens, Bd. I, II, Breslau 1864-1865; F.A. Zimmerman, dz. cyt., Brieg 1783-1796.

¹¹ Schlesisches Ortschaftsverzeichnis, Breslau (1919-1941).

¹² Letztwillige Verordnung des Rittergutsbesitzer Josef Neumann aus Mistitz, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 21218.

Aby nie być gołosłownym, przedstawię fragment historii majątku rycerskiego Miejsce Odrzańskie, napisany na podstawie kilku zaledwie jednostek Sądu Obwodowego w Koźlu¹³.

W XIX w. majątek ten przechodził często z rąk do rąk. Na początku XX w. należał od do Josefa Neumanna, który przejął go po, nieustalonym z imienia, Krokerze. W swoim testamencie przekazał on następnie cały swój majątek córce, a jednocześnie żonie barona von Reibnitz, jako spadkobierczyni uniwersalnej, pod określonymi warunkami, w tym majątek rycerski swemu wnukowi Hansowi von Reibnitz¹⁴.

Po śmierci barona Hansa von Reibnitz (16.01.1919 r.), jego posiadłość została podzielona pomiędzy trzech synów: Hansa, Joachima i Günthera Hubertusa. 30 stycznia 1921 r. baronowa Margarethe von Reibnitz jako jedyna spadkobierczyni po swym zmarłym mężu, baronie (*Freiherr*) Hansie von Reibnitz sprzedała należąca do niej trzecią część majątku rycerskiego Miejsce Odrzańskie (*Mistitz*) i Podlesie (*Podlesch*), łącznie z żywym i martwym inwentarzem, swemu szwagrowi Joachimowi Hansowi von Reibnitz za sumę 362 160 marek. Przejęcie majątku nastąpiło z dniem 1 lutego 1921 r.¹⁵ Taką, bardzo precyzyjną informację możemy wydobyć z akt gruntowych, a konkretnie z zamieszczonego tam aktu notarialnego. To jednak nie wszystko, z kolejnych kart tej samej jednostki odczytujemy dalsze majątku Reibnitzów.

W 1922 r. u notariusza stawili się bracia baron Günther Hubertus von Reibnitz z Krzanowic i baron Joachim von Reibnitz z Miejsca Odrzańskiego. Oświadczyli oni, że ich ojciec Hans von Reibnitz w swoim testamencie obiecał, że jego posiadłość składającą się z majątków rycerskich Miejsce Odrzańskie i Podlesie, po jego śmierci ma objąć jeden z trzech synów: wspomniani Günther Hubertus, Joachim i Hans. Najstarszy z nich, Hans, zmarł, a jego spadek, który objęła wdowa po nim baronowa Margarethe z domu hrabina von der Schulenburg z Poczdamu, sprzedany został Joachimowi.

W tym samym roku (1922 r.), spełniając wolę ojcowską (spisaną zresztą notarialnie w 1919 r.) Günther Hubertus sprzedał swoją część bratu Joachimowi za – jak określił, z uwagi na pokrewieństwo, stosowną. Ta stosowna kwota to 700 000 marek¹⁶.

Jednym z pierwszych działań nowego właściciela ziemskiego w Miejscu Odrzańskim było podarowanie parceli o powierzchni 4,80 ar na rzecz miejscowej parafii katolickiej¹⁷. Nie były to jedyna posiadłości Joachima w Miejscu Odrzańskim. W 1939 r. został właścicielem parceli nr 234, jednak jeszcze tego samego miesiąca sprzedał ją Karlowi i Antonie Werner¹⁸.

Nie zawsze można liczyć na akta spadkowe, gdyż czasem znajduje się w nich tylko informacja, że testament został złożony w sądzie, ale ani samego testamentu, ani też danych odnośnie śmierci testatora już akta nie zawierają¹⁹. Na szczęście nie są to częste przypadki, a materiałów do dziejów właścicieli innych majątków w powiecie kozielskim, w aktach kozielskiego sądu znaleźć można naprawdę wiele.

Landzmierz – przykład udanej kolonizacji fryderycjańskiej

Jedna z najmłodszych wsi obecnej gminy Cisek. Leży na lewym brzegu Odry i od momentu założenia graniczyła z Brzeźcem, Ciskiem, Krzanowicami (dziś Długomiłowice) i Kobylicami. Pod koniec XVIII w. F.A. Zimmermann pisał, że Landzmierz (*Landsmirs*) z Ciskiem (*CzyBeK*), Olszową (*Olschowa*) i Biadaczem (*Biadatz*) tworzą jedną wieś, zamieszkałą przez 13 kmieci, 38 zagrodników, 58 chałupników (w sumie 386 mieszkańców), w której jest jeden młyn²⁰. Jednocześnie, jak można zauważyć przeglądając testamenty mieszkańców wioski, bardzo dużo osób mówiło tam tylko w języku polskim²¹.

Wyjaśnieniem jest to, że miejscowość ta została założona w XVIII w. w ramach tzw. kolonizacji fryderycjańskiej. Intensyfikacja działań kolonizacyjnych nastąpiła w Prusach po

¹³ APO, Amg Cosel, sygn. 21213.

¹⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 21218.

¹⁵ APO, Amg. Cosel, sygn. 21414, fol. 2-3.

¹⁶ APO, Amg. Cosel, sygn. 21414, fol.12-13.

¹⁷ Karta mapy nr 2, nr parceli 375/75, zob. APO, Amg. Cosel, sygn. 21414, fol. 27.

¹⁸ APO, Amg. Cosel, sygn. 21454.

¹⁹ Tak jest chociażby w przypadku akt Joachima barona von Reibnitz, który swój testament złożył w 1942 r., zob. APO, Amg Cosel, syn. 21461.

²⁰ F.A. Zimmerman, dz. cyt., 2. Band, Brieg 1783, s. 298.

²¹ Przykładowo APO, Amg Cosel, sygn. 16981, 16982.

wojnie siedmioletniej. Poza kolonizacją wewnętrzną, niemałą rolę odgrywała potrzeba ściągnięcia do kraju wyspecjalizowanej siły roboczej. W pewnych formach kolonizacja istniała już w czasach habsburskich. Jednakże dopiero silne poparcie królewskie spowodowało jej nasilenie. W latach 1740-1806 przybyło na Śląsk ok. 60 tys. kolonistów, którzy utworzyli 446 nowych osiedli²².

W najstarszych aktach gruntowych Landzmierzy zachowały się akty nadania działek dla kolonistów w formie odpisów umów z Antonim hrabią von Gaschin von und zu Rosenberg. W tym odpis (z 1816 r.) umowy z hr. Antonim von Gaschin von und zu Rosenberg datowany na 8 maja 1761 r. znajdujący się przy karcie nr 1. Nie była to pierwsza nadana parcela we wsi²³. W aktach znajduje się kilku starszych umów, między innymi z 18 marca 1755 r.²⁴ Kilka miesięcy później (6 maja 1755 r.) Martin Tluczikont otrzymał parcelę wydzieloną z majątku Gaszyna, położona pomiędzy nieruchomościami należącymi do Matheusa Chwaleck i Valentina Stoschik. Jak stanowiła umowa były to wymierzone $\frac{3}{4}$ morgi „nowego gruntu” (*neuen Grund*), z których na św. Michała należało uiszczać czynsz oraz w czasie żniw odpracować na polu majątku ziemskiego 1 dzień przy koszeniu, i 1 dzień przy grabieniu oraz jeden przy owczarni oraz po jednym dniu wiosną i jesienią, jak też świadczyć posługi podczas każdego polowania²⁵.

Wprawdzie pierwsze nadania nastąpiły w odstępach kilkudniowych²⁶, to cały proces trwał kilka lat. W zespole zachowały się umowy od około 1755 r. do 1761 r. Nastąpiło wówczas znaczne powiększenie miejscowości.

Ponadto w aktach gruntowych tej miejscowości znajdziemy pierwsze umowy sprzedaży wyżej wymienionych działek, sporządzone niezwykle starannie, szczegółowo wyliczając wszelkie prawa i obowiązki nowego właściciela. Przykładowo w kontakcie z 26 maja 1761 r. Antoni hr. Gaszyn potwierdza zakup nieruchomości przez George Kukielka od Andrzeja (Andres) Chwalek (pół morgi)²⁷. Jak stanowi powyższa umowa, nowy właściciel miał obowiązek przejąć swoje gospodarstwo dopiero po żniwach w 1757 r. Otrzymał przy tym od sprzedającego odpowiednią ilość zboża do zasiewu, mógł także korzystać ze stawu. W umowie zastrzeżono także wycug dla sprzedającego²⁸.

Umowy od połowy XVIII w. dotyczą sprzedaży działek pomiędzy chłopami we wsi. Jednocześnie właściciel działki przejmował wszystkie zobowiązania, w tym obowiązek odprowadzania czynszów na rzecz właściciela ziemskiego oraz odpracowania określonej liczby dni na polach majątku. Przykładowo z umowy dnia 8 lutego 1756 r., a podpisanej 12 lutego 1756 r. (datowana na zamku w Polskiej Cerekwi) obejmujący parcelę zagrodniczą miał obowiązek pracować: podczas żniw 3 dni przy koszeniu i 3 dni przy grabieniu, 4 dni wiosną i 4 jesienią, a także pomagać podczas polowań.

Następne umowy sprzedaży czy przekazania testamentowego również zawierają obciążenia względem właściciela ziemskiego. Ziemie podlegały majątkowi w Polskiej Cerekwi, którego właścicielem był wówczas Anton hrabia von Gaschin z Olesna. Był to majorat (*Majorats Herrschaft*) Polska Cerekiew, Żyrowa, Olesno i Woźniki²⁹.

Landmierz nigdy nie miał majątku ziemskiego, co jest typowe dla miejscowości zakładanych jako kolonie. W drugiej połowie XIX w. wioska należała do wójtostwa (*Polizeibezirk*) w Zakrzowie. W 1858 r. były tam 62 zamieszkałe domy, jeden budynek rzemieślnika i 29 zabudowań gospodarczych. Liczba mieszkańców wynosiła 369 (w 1855 r. - 338). Z kolei w Biadaczowie były 23 domy mieszkalne i 13 zabudowań gospodarczych, a liczba mieszkańców wynosiła 131 (1855 r. - 115). Wszyscy mieszkańcy obydwu części byli wyznania katolickiego. We wsi nadal nie było jeszcze szkoły. Najbliższa poczta znajdowała się w Koźlu³⁰.

²² M. Czapliński, Historia Śląska, Wrocław 2002, s. 241.

²³ APO, Amg Cosel, sygn. 16772.

²⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 16989.

²⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 16960.

²⁶ Przykładowo dnia 13 lipca 1761 r. wydano zaświadczenie – zgodę na osiedlenie Andreasowi Kusch, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 16748.

²⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 17003.

²⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 16956.

²⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 16954.

³⁰ W.L. Molly, Ortschafts- und Entfernungstabelle des Regierungsbezirks Oppeln, Oppeln 1860, s. 108.

Zmiany terytorialne

Kotlarnia (*Jakobswalde*) to kolonia powstała w XVIII wieku. Jej szybki rozwój był wynikiem funkcjonowania zakładanych w tej okolicy przez księcia Hohenlohe kuźnic. Same akta gruntowe poświadczają, że większość parcel w Kotlarni posiadała pierwotnie rodzina von Hohenlohe-Oehringen.

Jednak już w połowie XIX w. ich działalność przestała być tak dochodowa i zaczęto je stopniowo likwidować. Również Kotlarnia, którą opisywał sam Johann Wolfgang von Goethe, jako piękną, śląską miejscowość przemysłową, zaczęła przeżywać regres. Część opuszczonych domostw rozebrano, a sama Kotlarnia została częściowo włączona do Ortowic (*Ortowitz*). Znajduje to wyraźne odbicie w aktach gruntowych, w których w wielu przypadkach w początkach XX w. przestajemy notować zmiany własności, ustanawiania hipotek, obciążeń itd.

Zmiany granic miejscowości (powodowane różnymi czynnikami) dotknęły wiele miejscowości opisywanego terenu. A szczegółowych informacji na ten temat można szukać właśnie w aktach gruntowych. Przykładowo – Podlesie (*Unterwalden*) zostało – częściowo włączone do Miejsca Odrzańskiego (*Mistitz*). W zespole znajdują się akta gruntowe prowadzone w ramach Podlesia, a potem Miejsca Odrzańskiego. Czasem jest tylko adnotacja o zamknięciu karty, a czasem nawet dołączone (wszyte) akta gruntowe z Podlesia.

Czasem dokonywano znacznych zmian w obrębie samej wioski, jak w Łanach (*Lohnau*), gdzie jest wiele akt ze zmienionymi numerami działek. Wygląda jakby była tam dokonana znaczna regulacja numeracji nieruchomości. Ponadto występują karty, które w XIX w. zostały dopisane do innej karty i zamknięte.

Poza aktami gruntowymi, warto w tym temacie zajrzeć szczególnie do jednostek dotyczących wymiaru podatku od nieruchomości (*Gebäudesteuerrolle*), które wydają się niewiele znaczącymi tabelami z danymi liczbowymi i wykorzystanie ich do napisania monografii miejscowości wydaje się mało efektywne. Jednostki te nie zawierają kompletnych danych z całej miejscowości, a jedynie zmiany, jakie spowodowały zmianę sposobu naliczania podatku. I to właśnie czyni je wartościowym źródłem. Otrzymujemy dane odnośnie budowy nowej drogi, albo zmiany jej przebiegu wskutek budowy, rozbudowy jakiejś innej budowli, zmiany granic nieruchomości oraz wiele innych pozornie niewielkich danych, które w istocie odzwierciedlają bardzo znaczące zmiany w wyglądzie opisywanej miejscowości. Otrzymujemy jednocześnie datę tych zmian oraz ich zakres (powierzchnię).

Karczmy i młyny

Te dwa elementy krajobrazu występowały lub występują niemalże w każdej wiosce. Poświęca się nim więc także zawsze fragment monografii takiej miejscowości. Ponadto, szczególnie młynarze cieszyli się na wsiach zawsze dużym uznaniem, co jest szczególnie widoczne, gdy przejrzy się listy chrzestnych lub świadków na ślubach w księgach metrykalnych³¹.

Sprawdźmy więc, czy na ten temat znajdziemy także informacje w materiałach sądu obwodowego. Poniższe informacje, to niemalże przepisane i przetłumaczone fragmenty akt gruntowych. Tworzą one niemal gotowy opis dziejów karczmy lub młyna.

Karczma w Łąkach Kozielskich

Joseph Kopietz od 1759 r. razem ze swą matką, a od 27 października 1780 r. już samodzielnie posiadał karczmę w Łąkach Kozielskich³². W 1813 r. karczmarz Joseph Kopietz złożył w urzędzie sądowym w Łąkach Kozielskich (*Gerichts-Amt Lenkau*) testament, w którym uposażył swego nieletniego syna Adama (urodzony w 1805 r.). Akta sprawy sięgają 1841 r., więc żył zapewne jeszcze przez wiele lat³³. Adam objął karczmę w posiadanie 30 czerwca 1824 r.³⁴

W 1860 r. swój testament, już w sądzie powiatowym, złożył Adam Kopietz, także

³¹ Archiwum parafii katolickiej w Zbrosławicach, Księga chrztów, t. III (1866-1901); tamże, Księga Ślubów, t. II (1845-1896).

³² APO, Amg Cosel, sygn. 17491.

³³ APO, Amg Cosel, sygn. 17375.

³⁴ Dalsze losy parceli i karczmy w tabeli do akt gruntowych, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 17491.

karczmarz z Łąk Kozielskich. Jako spadkobierców ustanowił swoją żonę Józefę i dzieci, w tym: Florentynę, po mężu Kremiski i dwudziestoletniego wówczas Józefa. Kilka miesięcy po sporządzeniu testamentu, jeszcze tego samego roku, jesienią, zmarł³⁵. Jak więc można wnioskować najstarsza znana karczma w Łąkach Kozielskich należała do rodziny Kopietz.

Od 2 czerwca 1866 r. właścicielem karczmy był chałupnik Carl Barteczko, który nabył ją wraz z 5 morgami i 19 prętami kwadratowymi parceli zwanej *Stowek* od Josepha Kopietz za 101 talarów³⁶

Młyn w Lichyni od 1757 r.

W 1799 r. młynarz Jura Krahl ze wsi Lichine, w obecności sołtysa Lichyni Andreas (Andresza) Niestroy sprzedał młyn wodny, który otrzymał od swego ojca Gregera Krahla w 1757 r., na rzecz swego syna Antona Krahla za 300 śląskich talarów³⁷. Na kolejnych kartach znajduje się umowa i szczegółowe wyliczenie wszystkich części składowych gospodarstwa młynarza.

Młyn w Łąkach Kozielskich

20 kwietnia 1772 r. wdowa Margarethe Pirlick nabyła młyn wodny za 200 talarów śląskich (160 Reichtaler). Od 1804 r. właścicielem młyna wodnego, wpisanym do księgi gruntowej był Simon Pirlick. Ten z kolei przekazał go w testamencie synowi Adamowi w 1815 r., a ten sprzedał w 1839 r. swemu synowi Józefowi (Joseph) i jego żonie Joannie (Johanna) z domu Motyka w 1839 r.³⁸

Właścicielką młyna ok. 1795 r. była wdowa Johanna Michel i jej dzieci, a następnie Johann Michel. W 1820 r. jako młynarzowa określana jest Clara Michel z Lenkau³⁹.

W 1834 r. Friedrich von Stwolinsky właściciel dóbr ziemskich w Łąkach Kozielskich (był właścicielem dóbr Cisowa i Łąki) sprzedał około 80 prętów² ziemi dla wdowy Margarthe Tischbierek na założenie młyna⁴⁰.

Samorząd wiejski

Wprawdzie, aby skompletować katalog władz samorządowych opisywanej miejscowości, można wykorzystać akta gmin, Gminnej Rady Narodowej lub władz nadrzędnych. Niemniej przy pomocy akt gruntowych można tej sztuki dokonać również skutecznie. Dowodem są poniższe przykłady (imiona i nazwiska w oryginalnej pisowni):

Lichynia

1846 r. – sołtys (Schulze) Jan Kopa (też: Koppa), pozostali członkowie zarządu gminy: Daniel i Jekiel⁴¹

1862 r. – sołtys (*foit*) – Jan Kopa⁴²

1893 r. – zarząd gminy (Gemeindevorstand): Makosch, Gnielka, Parusel⁴³

Pokrzywnica

1814 – Felix Soika – sołtys, George Moszek i Blasius Pander – ławnicy⁴⁴

1816 – Johann Maczeck – sołtys, George Moschek, Blazeas Pander – ławnicy⁴⁵

1816 – Felix Soika. Ławnicy: Andrews Pander, Blaseus Pande, George Moschek⁴⁶

³⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 17376.

³⁶ W aktach dalsze losy parceli, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 17455.

³⁷ APO Opole, Amg Cosel, sygn. 18945.

³⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 17428.

³⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 17570.

⁴⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 17447.

⁴¹ APO Opole, Amg Cosel, sygn. 19080, fol. 8.

⁴² Testament wycuźnika Piotra Mandrek, spisany po polsku, zob. APO Opole, Amg Cosel, sygn. 19074, fol. 16.

⁴³ Każdy potrafił się podpisać, APO Opole, Amg Cosel, sygn. 19052.

⁴⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 21938.

⁴⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 21905.

⁴⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 21794.

1826 – Felix Soika. Ławnicy: Adam Pander, Błazek Pander⁴⁷

1827 – Felix Soika – sołtys; Błazek Pander – ławnik; Waloschek - pisarz sądowy (gminny)⁴⁸

1828, 22 maja – Felix Soika – sołtys, Błazek Pander, Adam Pander – ławnicy, Waloschek – pisarz gminny⁴⁹

1828 – Felyx Soyka; ławnicy: Błazek Pander, Antonn Moszek⁵⁰

1858 – zarząd gminy (Ortsgericht): Schiwy (sołtys?), Schaeblitza, Kozubek⁵¹

1885 – zarząd gminy: Sajonz (sołtys?), Malorny, Kudlek⁵²

1903 – sołtys (*Gemeindevorsteher*) Koleczko, ławnik (*Gemeindegeschöffe*) Mende⁵³

1938 – burmistrz Mutwill⁵⁴.

Herb

Temat samorządu blisko związany jest z kolejnym zagadnieniem, bez którego żadna monografia miejscowości nie może się obejść, a mianowicie z herbem opisywanej miejscowości.

W XVIII w. przyjęto zasadę, że każda wieś tworzy gminę (tzw. gminę jednowioskową, lub jednostkową). Zmodyfikowano ją w XIX w. Po uwłaszczeniu wyodrębniono obszary dworskie obejmujące dawniejsze folwarki, jako jednostkę równorzędną gminie, z drugiej zaś strony w niektórych prowincjach łączono gminy w okręgi policyjne (wójtostwa), jako jednostki ogólnego podziału terytorialno-administracyjnego⁵⁵.

W ten sposób każda wioska, poza najmniejszymi, tworzyła odrębną gminę. Wyrazem uprawnień samorządowych było m.in. prawo posługiwania się własną pieczęcią. Właśnie te działania stanowią genezę powstania górnośląskich herbów wiejskie⁵⁶. Znajdziemy je pod każdym oficjalnym pismem sygnowanym przez władze gminy, aż do czasów nazistowskich, gdy większość gmin przestała stosować swe stare pieczęcie, zastępując je nowymi, ujednoczonymi i bezwyrazowymi.

Odrodzenie samorządów w Polsce w ostatnich latach wzbudziło między innymi chęć zaznaczenia swej odrębności, ważności. Najbardziej widocznym tego znakiem jest właśnie herb miejscowości. Niestety nie wszystkie samorządy zadały sobie trud odnalezienia, bądź rekonstrukcji – na podstawie odcisków pieczęci – swych herbów. Te zaś, w znacznej liczbie zachowały się także w aktach gruntowych oraz spadkowych w zespołach sądów obwodowych.

W referacie podaję zaledwie 3 przykłady występowania odcisków pieczęci. Pierwszy z nich, z Kuźniczki, jest o tyle ciekawy, że nie zostanie już wykorzystany jako pierwowzór herbu miejscowości, gdyż takowej już nie ma. Kuźniczka miała następującą pieczęć: KUSCHNITZKE GEMEINDE. COSSELER CREYS – w legendzie, a wizerunek to koń stojący obok budynku, najprawdopodobniej kowala lub kuźnicy⁵⁷.

W Łąkach Kozielskich najstarsze wyobrażenie napieczętne, jakie zauważyłem a aktach, pochodzi z połowy XIX w. i przedstawia serce z wystającymi ku górze kwiatami i z cepami po bokach⁵⁸.

W Pokrzywnicy pieczęć używana w 1814 i 1826 r. przedstawiała pług z kołem, nad którym widniały 4 gałązki kwiatów lub łodyg chmielu (albo też zboża). W legendzie czytamy: NESSELWITZ SIEGEL IN COSLER CREYS⁵⁹. Pieczęć w niezmienionej formie (poza naturalną

⁴⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 21702.

⁴⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 22003.

⁴⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 22157.

⁵⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 21946.

⁵¹ APO, Amg Cosel, sygn. 21857.

⁵² APO, Amg Cosel, sygn. 21816.

⁵³ APO, Amg Cosel, sygn. 22128, fol. 1.

⁵⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 22013.

⁵⁵ W 1794 r. ujednoczono pojęcie gminy na terenie Prus. Posiadała ona osobowość publicznoprawną, miała też ograniczony samorząd, podległy właścicielowi wsi, a także organom państwowej administracji powiatowej, zob. H. Izdebski, Historia administracji, Warszawa 1997, s. 127.

⁵⁶ O. Wilpert, P. Kutzer, Die Wappen der schlesischen Landgemeinden, „Oberschlesische Heimat”, nr 9: 1913, s. 167.

⁵⁷ Podobnie, jak w przypadku pozostałych wizerunków, są to subiektywne interpretacje autora, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 16699.

⁵⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 17313.

⁵⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 21702.

wymianą tłoków i niewielką stylizacją) zachowała się, aż do lat czterdziestych XX w.⁶⁰ Nie wymieniono jej więc w okresie nazistowskim na pieczęć państwową z orłem.

Różne fragmenty dziejów

Jak już wspominałem, każda miejscowość ma swoją specyfikę. Znajduje to także odbicie w aktach sądowych. Czasem można natrafić na akta, które same już stanowią niemal opracowanie fragmentu dziejów wioski. W tej części podaję taki przykład.

W 1927 r. firma *Kuschnitzka Kunstmühle*, której właścicielem był Ludwig Kroll miała kłopoty finansowe, ale dzięki kredytom szybko z nich wyszła i zaczęła się dobrze rozwijać. W 1930 r. L. Kroll zawarł umowę z zarządem wodnym w Gliwicach, która umożliwiła mu przepływ wody z Kanału Kłodnickiego przez rów młyński, którego woda napędzała jego młyn, a następnie znów wracała do kanału.

Kroll z kolei tego samego roku zawarł umowę z właścicielem farmy drobiu, kupcem Richardem Englischen, na podstawie której pobierał on wodę z rowu młyńskiego na potrzeby swego gospodarstwa i farmy⁶¹.

Nazwy topograficzne (*Flurnamen*)

Okazuje się, że aby sporządzić katalog nazw topograficznych, nie trzeba sięgać do tzw. kartoteki *Flurnamen*, zawierającej bogaty katalog nazw topograficznych okresu międzywojennego⁶².

Nazwy topograficzne występują często na karcie tytułowej najstarszej tabeli, wszytej w akta gruntowe. Można się dowiedzieć jaką powierzchnię miało miejsce określane danym mianem, kto był właścicielem oraz gdzie nieruchomości leżała, co jest szczególnie istotne z uwagi na to, że obecnie może to być nazwa całkowicie zapomniana. niektóre nazwy obejmują teren o znacznej powierzchni, podzielonej na kilka działek. Inne znów były tak małe, że znajdowały się w granicach jednej, dużej nieruchomości (przykłady 4-6 z *Landzmierza*).

Ponadto nazwy topograficzne bardzo często występują w tabeli do akt gruntowych, w kolumnie przeznaczonej na określenie parceli (nie zawsze jest to typowa nazwa topograficzna, czasem to tylko określenie geograficzne położenia. Warto przy tym zaznaczyć, że wiele tych nazw są określeniami polskimi, stosowanymi przez ludność miejscową.

Landzmierz

1. Nifki – były to łąki, a nazwa pochodzi od niw. Właścicielem działki 2. połowie XIX w. był Josef, potem Eduard Jakubczyk⁶³.
2. Skottucz (także Skotzurz) – nazwa pól uprawnych z połowy XIX w., obejmujących kilka działek⁶⁴.
3. Leczisko – pastwisko, 1 morga 53 pręty kwadratowe – karta 112, połowa XIX w.⁶⁵
4. Zogroda – pole uprawne znajdujące się jak sugeruje nazwa, tuż za zabudowaniami wsi. Była tam działka o powierzchni 3 morg 144 prętów kwadratowych, której właścicielem był do 1858 r. Johann Grüner⁶⁶
5. Opusta – pastwisko o powierzchni 1 morgi 43 prętów kwadratowych, które wchodziło w skład tej samej działki (nr 111), której właścicielem był do 1858 r. Johann Grüner⁶⁷
6. Wyspa – pastwisko, 2 morgi 176 ½ pręta kwadratowego, wchodziło w skład działki

⁶⁰ Poświadczono stosowanie w lipcu 1944 r., zob. APO, Amg Cosel, sygn. 22103, fol. 8, 11.

⁶¹ APO, Amg Cosel, sygn. 16712, nlb.

⁶² Kartoteka *Flurnamen* jest wynikiem rozporządzenia Ministerstwa Finansów Rzeszy Niemieckiej z dnia 27 września 1934 r. dotyczącego niemczenia nazw topograficznych (*Flurnamen*) w okręgach granicznych. Spis tychże nazw został przeprowadzony przy okazji sporządzania nowego szacunku gruntów oraz nowych map katastralnych, zob. APO, Urząd ds. spraw Górnośląskiego Krajoznawstwa w Opolu, sygn. 27, s. 12-13; *Mittelstelle für Heimatkunde Oppeln*, sygn. Fl. 164/1-75.

⁶³ APO, Amg Cosel, sygn. 16988.

⁶⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 16993; APO, Amg Cosel, sygn. 17002.

⁶⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 16993.

⁶⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 17006.

⁶⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 17006.

nr 111, właścicielem był do 1858 r. Johann Grüner⁶⁸

Lenartowice

1. Młynisko – pole uprawne, 90 prętów, parcela nr 53, ok. 1854 r.⁶⁹
2. Pasternik – pole uprawne, 1 morga, parcela nr 53, ok. 1854 r.⁷⁰
3. Zagrodki – pole uprawne, 162 pręty, parcela nr 53, ok. 1854 r.⁷¹
4. Dwa Składki – pole uprawne, 72 pręty, parcela nr 53, ok. 1854 r.⁷²
5. kleine Skibinek (Skibinki – 1835 r.)– ponad 2 morgi pola uprawnego, należące w 1830 r. do wolnego kmiecia Franza Pieczko, pod kartą nr 4⁷³
6. Olszyna – pole uprawne o pow. 35 mórg 65 prętów kwadratowych. Pojawia się w kontrakcie uwłaszczeniowym z 1819 r.⁷⁴
7. na Wieprzki – pola, na których być może kiedy wypuszczano świnie, wymienione w umowie z 1819 r. uwłaszczającej pierwszych 8 kmieci z Lenartowic, położone przy granicy z Cisową⁷⁵
8. podmidarzim (pod Medarem – 1835 r.) - pola leżące na granicy z Miedarami (dziś Blachownia Śląska) wymienione w umowie z 1819 r. uwłaszczającej pierwszych 8 kmieci z Lenartowic⁷⁶
9. na Gatzi - pola wymienione w umowie z 1819 r. uwłaszczającej pierwszych 8 kmieci z Lenartowic, określone jako teren od dębu do lasu⁷⁷
10. biole Bagno – występuje w kontrakcie uwłaszczeniowym z 1819 r.⁷⁸

Lubieszów

Wszystkie poniższe nazwy topograficzne pochodzą z 1828 r. Było to określenie pól, które podlegały regulacji podczas uwłaszczenia. Pojawiają się wśród nich typowe nazwy topograficzne, i to w języku polskim (w oryginale pisane antykwą, co oznaczało wyraz obcego pochodzenia lub nazwę własną):

1. An der Ortowitzzer Grenze
2. Am Forst Revier Polka
3. Hinterm Za Płotem
4. An der Schwirkle
5. An der Dziergowitzer Grenze am Walde
6. An der Dziergowitzer Grenze
7. Am alten Teich unterm Walde, am Birawer Walde
8. Ueber der Oder bei Franzdorf
9. Am Forst Revier Paganick
10. Na Nievach hinterm Glinik Teich
11. An verschiedenen Oder-Ufer-Stellen
12. Na Przerwie gegen der alten Oder⁷⁹.

Łąki Kozielskie

1. Rokitówek - $\frac{3}{4}$ magdeburgskiej morgi pola uprawnego, leżące na południe od wsi, przy kaplicy przy drodze z Łąk Kozielskich do Cisowej, w 1842 r. właścicielem części

⁶⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 17006.

⁶⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 17040.

⁷⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 17040.

⁷¹ APO, Amg Cosel, sygn. 17040.

⁷² APO, Amg Cosel, sygn. 17040.

⁷³ APO, Amg Cosel, sygn. 17147, 17281.

⁷⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 17216.

⁷⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 17236.

⁷⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 17236, 17281.

⁷⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 17236.

⁷⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 17267.

⁷⁹ APO, AMg Cosel, sygn. 18463.

był Bartek Niestroy⁸⁰. Dwie pruskie morgi tego pola miał w 1851 r. chałupnik Johann Wilkowsky. Pole w tym miejscu zostało kupione w 1813 r. od właściciela ziemskiego von Stwolinsky'ego z jego dóbr rycerskich Łąki Kozielskie za 48 talarów. Też jest określone, jako leżące przy drodze z Łąg Kozielskich do Cisowej⁸¹. Tego samego roku 3 magdeburskie morgi kupił na Rokitówku Joseph Potika⁸² W 1839 r. jedną morgę pola kupił tam od Friedrich von Stwolinskiego chałupnik Johann Waloschek⁸³ Jeszcze kilka innych osób kupiło tam pola⁸⁴.

2. Na Zisowa – znajduje się na okładce akt sygn. 17311, parcela leżąca w tym miejscu miała 2 morgi. Prawdopodobnie były to ziemie leżące przy granicy z Cisową. Właścicielem tego pola był w 1843 r. Thomas Glowalla. Pole to zostało nabyte pierwotnie 27 czerwca 1819 r. od majątku Łąki Kozielskie⁸⁵.
3. Nad starom rzykom – dwie morgi ziemi należącej ok. 1853 r. do młynarza Johanna Michela, położone na wschód od wsi przy wyrobisku piasku (Sandberg) Gorky⁸⁶
4. Gorky – wyrobisko piasku (Sandberg) na wschód od wioski⁸⁷
5. Topielanka – około sześciu mórg pola uprawnego położonych przy drodze kozielskiej, otoczone lasem i polami dominialnymi, sprzedane na początku XIX w. leśniczemu Johannowi Kornassowi
6. Stówek – parcela karczmarza⁸⁸; Staweck – Johann Kapitza miał tam 1 morgę łąki od 1852 r.⁸⁹
7. Borek – leśniczówka wraz z parcelą (83 morgi) wymienione w 1838 r.⁹⁰
8. Lossek – wymieniona w 1838 r. nieruchomości o powierzchni 69 mórg 158 prętów, która kiedyś należała do Rokicia⁹¹
9. Jutrzyko – pole (8 mórg) położone na wschód od wsi przy drodze krajowej z Cisowej do Łąg Kozielskich, należące w 1853 r. do kowala Carla Korczucha, od którego w 1856 r. kupił je Peter Bienia⁹²
10. Na Schiroki – położone na północ od wsi, przy drodze do Lichyni. W 1849 r. posiadał tam pole Rudolph von Stwolinski i jego żona Francisca z domu Komander. Od 20 czerwca 1860 r. samodzielnym właścicielem jest wdowa Franciszka (później wyszła ponownie za mąż i nazywała się Kubera), a po niej parcelę tę, wraz z kilkoma innymi, objął jej syn Joseph na podstawie umowy z 12 lutego 1864 r. za 1500 talarów⁹³.

Mechnica

Cechą wyróżniającą akta gruntowe tej miejscowości są właśnie nazwy topograficzne, często pojawiające się na okładkach akt, jako formalne określenia pewnego obszaru, np. *Kowalówka*⁹⁴ lub *Kowolówka* (była to łąka wydzielona z terenu folwarku mechnickiego)⁹⁵, *Roschotz*⁹⁶, *Chodiz*⁹⁷, *postrzednie pole*⁹⁸. Powyższe nazwy dotyczą zwykle miejsc o znacznej

⁸⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 17182.

⁸¹ APO, Amg Cosel, sygn. 17313.

⁸² APO, Amg Cosel, sygn. 17447.

⁸³ APO, Amg Cosel, sygn. 17447.

⁸⁴ Czasem występuje w tytule akt gruntowych, zob. APO, Amg Cosel, sygn. 17564.

⁸⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 17311.

⁸⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 17333.

⁸⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 17333.

⁸⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 17455.

⁸⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 17493.

⁹⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 17474, fol. 388.

⁹¹ APO, Amg Cosel, sygn. 17474, fol. 388.

⁹² APO, Amg Cosel, sygn. 17479.

⁹³ APO, Amg Cosel, sygn. 17556.

⁹⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 20270 (Grund-Ackten über das sub No. 128 zu Mechnitz gelegene Grundstück Kowalówka).

⁹⁵ Był to dosyć duży teren, ponieważ występuje na co najmniej kilku aktach gruntowych APO, Amg Cosel, sygn. 20317, 20382. Występuje nadal, w końcu XIX w., APO, Amg Cosel, sygn. 20465.

⁹⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 20275 (Grund-Ackten über das sub No. 124 zu Mechnitz gelegene Grundstück Roschotz - von 8 Morgem).

⁹⁷ APO, Amg Cosel, sygn. 20320 (Grund-Ackten über das sub No. 151 zu Mechnitz gelegene Grundstück Chodiz von 2 Morgen 109 qRuthen); tamże, sygn. 20428 (Grund-Ackten über das sub No. 152 zu Mechnitz gelegene Grundstück Chodiz - von 2 Morgaen 71 qRuthen).

powierzchni. Na tak nazwanym terenie leżało zwykle kilka lub kilkanaście odrębnych działek, o całkiem sporym areale.

Występowanie nazw topograficznych w tytułach akt gruntowych jest rzadkością, ale w Mechnicy są raczej regułą, niż wyjątkiem. Niektóre z nazw można byłoby uznać za określenie topograficzne (wskazanie miejsca), a nie nazwę. Jednak pisane były one antykwą, w odróżnieniu od tzw. neogotyku, aby wyraźnie zaznaczyć, że mamy tu do czynienia z nazwą (często obcojęzyczną, tj. nieniemiecką).

Inne nazwy z Mechnicy:

1. *Na Sogrode* – działka należała w 1846 r. do Cathariny Pierschkalla, a potem jej potomnych. Była to nieruchomość chałupnicza, utworzona z kilku pomniejszych działek. Ostatnim jej właścicielem przed II wojną światową był Paul Thomanek III⁹⁹
2. *we Stawie* – leżała tam działka 371 oraz wydzielona z niej działka nr 118, która w 1861 r. należała do Constantina Filuscha¹⁰⁰ oraz Andreasa Filusch¹⁰¹ oraz wiele innych. Zapewne był to teren po osuszeniu stawu, należącego do folwarku, który został podzielony i posprzedawany. W tabelach do akt gruntowych często spotykamy zwrot „auf we stawie”.
3. *auf Marczinkowe* (na Marcinkowym) – nazwa powstała od imienia dawnego właściciela. W 1856 r. działkę miał tam Andreas Filusch¹⁰²
4. Forma określenia geograficznego, jako nazwa topograficzna: *an der Podleschauer Grenze*¹⁰³
5. *Ostrow* – były to ogrody (sady). Nazwa (z 1842 r.) podana także na stronie tytułowej¹⁰⁴.

Uwłaszczenie

Uwłaszczenie w Lubieszowie – poznajemy mieszkańców

1825 r. – właściciel dominium *Lybischau* książę August von Hohenlohe Ingelfingen Oehringen przez swojego pełnomocnika *Hüttenrath* Korb'a dokonał uwłaszczenia chłopów w Lubieszowa. Pierwotna wersja recesu została opublikowana i weszła w życie w 1826 r., a po naniesieniu poprawek ostatecznie uwłaszczenie nastąpiło w 1828 r. Uwłaszczono łącznie 9 kmieci. Byli to: Franz Russ, Mathes Liska, Andreas Johna, Bartholomeus Heerig, Lorenz Juraschek, Johann Kannia, Simon Johna, George Sziarka i Johann Kubina¹⁰⁵.

Uwłaszczenie w Łanach

Na podstawie recesu uwłaszczeniowego i związanych z tym regulacji powinności oraz zakupu gruntów, datowanych 1820 r. w Łanach i Stanowicach (kilka umów pomiędzy Johannem von Schalscha, a kilkoma mieszkańcami Łan i także innych miejscowości), poznajemy ówczesnego sołtysa tej miejscowości – Zemelkę, oraz wielu mieszkańców tej i okolicznych miejscowości Anno 1820.

Poniższe zestawienie powstało 20 kwietnia 1820 r.

1. Gospodarstwa wolnych kmieci: Jacob Franitza, Lorenz Sobotta, Martin Zemelka, Simon Schynol, Franz Zemelka, Valentin Bogdon, Paul Grieger, Jacob Barton, Andres Adamietz, Simon Grieger, Jacob Gorrywoda, Joseph Gorrywoda, Lorenz Adamietz, Thomeck Schynol, Jendra Kloss młynarz. Ponadto to grona wolnych kmieci zaliczono dobra parafialne.

⁹⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 20342 Grund-Akten über das sub No. 154 zu Mechnitz gelegene Grundstück postrzednie pole).

⁹⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 20397.

¹⁰⁰ APO, Amg Cosel, sygn. 20294.

¹⁰¹ APO, Amg Cosel, sygn. 20416.

¹⁰² APO, Amg Cosel, sygn. 20416.

¹⁰³ APO, Amg Cosel, sygn. 20428.

¹⁰⁴ APO, Amg Cosel, sygn. 20670.

¹⁰⁵ APO, Amg Cosel, sygn. 18463.

2. Wolni zagrodnicy i chałupnicy: Mathes Potrz, Jacob Gaertner, Franz Swoboda, Franz Kalytta, Franz Smaszo, Jaisch Gaertner, Jura Ryborsz, Mathes Olschowsky, Michael Niebossa.
3. Obcy gospodarze z Podlesia (Podlesch): Simon Golla, Mathes Ignaczy, Nikolai Pawlick, Joseph Syrzisko, Thomek Pittlick, Bartek Krybuss, Franz Wysgoll, Isidor Grieger, Valeck Siegmund, Bartek Mocha, Jaisch Kirchniawy.
4. Z Przewozu (Przewos): Johann Niegatsch, Anton Przewosnik.
5. Z Dzielnicy (Dzielnitz) Thomeck Soika.
6. Z Nieznaszyna (Niesnashin): Johann Golla oraz nie podany z nazwiska karczmarz¹⁰⁶.

Zmiana nazwiska

Zmian imion oraz nazwisk (pomijając kwestię poprawności zapisu imienia i nazwiska, lub ich niestabilizowanej formy) na większą skalę dokonywano na Śląsku nie tylko po zakończeniu II wojny światowej, gdy niemiecko brzmiące administracyjnie zmieniano, czasem na zupełnie inne, ale już polskie.

Również w okresie nazistowskim działania te były stosunkowo częste. Pomijam tutaj kwestie prawne, motywy itd., gdyż wykracza to poza ramy referatu. Niemniej działania te są bardzo łatwe do uchwycenia właśnie w przypadku wpisów właścicieli w księgach i aktach gruntowych. Należy o tym pamiętać szczególnie podejmując badania genealogiczne. Przykładowo niektórzy potomkowie jednego z najstarszych rodów Lenartowic, Glombowie, w latach czterdziestych XX w. zmienili swoje nazwisko na Goldner¹⁰⁷. Pominięcie tego faktu mogłoby więc w przypadku niedoświadczonego badacza spowodować powstanie dodatkowej gałęzi tego samego rodu. Swoją drogą wydaje się niezrozumiałe, że zmiany nazwisk w tym wypadku następowały często dopiero w latach 40-tych, w tym nawet po 1942 r., gdy potęga III Rzeszy zaczęła się już chylić ku upadkowi.

Z powyższą sytuacją każdy doświadczony genealog raczej nie powinien mieć problemu, jednakże w miejscowości Łany, w jednych z najstarszych akt gruntowych znajdujemy jednostkę, która wielu genealogów może przyprawić o ból głowy. Otóż wśród najstarszych zachowanych odpisów dokumentów (przełom XVIII i XIX w.) dotyczących kupna-sprzedazy nieruchomości oraz uwłaszczeń pojawia się nazwisko *Kias*. Jednak już w połowie XIX w. nazwisko to nie występuje w aktach. Sprawa wydaje się zagadkowa, ponieważ ludność wiejska nie była zbyt mobilna w tym okresie, a na pewno nie rodzina posiadająca jedno z większych gospodarstw we wsi. Odpowiedź daje nam właśnie owa jednostka akt gruntowych, założonych jeszcze w urzędzie gruntowym Łany-Błazejowice¹⁰⁸. Właścicielem tej nieruchomości był to bowiem w początkach XIX w. niejaki *Martin Kias alias Mrachatz*. I właśnie to drugie nazwisko jest bardzo popularne w kolejnych latach w Łanach. Informacja to może być cenną wskazówką dla osób poszukujących swoich przodków, którzy nagle znikają w źródłach. Może wcale nie zniknęli, a jedynie występują pod zupełnie innym nazwiskiem. Mamy tu bowiem do czynienia z sytuacją ustalania formy nazwiska, która w niektórych przypadkach trwała na tym terenie jeszcze w początkach XIX w. Jednocześnie warto zaznaczyć, że nie wszyscy przedstawiciele tego rodu zmienili automatycznie swoje nazwiska i jeszcze w latach 60-tych XX w. żyły w Łanach osoby o nazwisku *Kias*.

¹⁰⁶ APO, Amg Cosel, sygn. 19737.

¹⁰⁷ APO, Amg Cosel, 17273.

¹⁰⁸ APO, Amg Cosel, sygn. 19454, Grund-Ackta über das zu Lohnau Coseler Kreises sub No. 13 gelegene Ackerstück von 7 Morgen 33 1/2 qRuthe. Besitzer: Martin Kias alias Mrachatz.

Wnioski

Akta zespołów sądów obwodowych nie dotyczą wielkich spraw ówczesnego świata, dotyczą zwykłych, maluczkich ludzi, którzy od tych wielkich spraw byli zależni: Friedrich Scharf, podoficer, lotnik. Pochodził z miejscowości Łężce. Zginął 26 sierpnia 1941 r. pod Rszewem. Godzina śmierci nieznana. W testamencie ustanowił swoimi jedynymi spadkobiercami rodziców. Miał 25 lat. Wszystko co po nim zostało, to 6 kartek urzędowych pism i malutka karteczka z jednym zdaniem napisanego przez niego testamentu¹⁰⁹.

Również monografie miejscowości nie są opisami tak zwanej wielkiej historii, są opisem dziejów niewielkiej społeczności. Jednocześnie każda wioska ma swą specyfikę (także w ilości materiału źródłowego), więc każdą można opisać pod innym kątem, dla jednej mogą to być nazwy topograficzne, dla innej założenie kolonii, dla jeszcze innej związek z dużym majątkiem szlacheckim. Można wybrać, że daną wieś opiszemy pod jednym tylko wybranym zagadnieniem, do którego materiały są dostępne w aktach sądowych.

Jak widać, na podstawie zaledwie akt sądu obwodowego, można napisać całkiem spory kawałek historii miejscowości. Jeśli jeszcze, jak w przypadku Landzmierza, będzie to dotyczyło wioski powstałej w czasach kolonizacji fryderycjańskiej, możemy wręcz z dokładnością do jednego dnia ustalić początek istnienia opisywanej miejscowości!

Również dokładniejsze przestudiowanie akt takich nieruchomości jak młyn, karczma itd. pozwala na szczegółowy opis tych, tak charakterystycznych i jednych z bardziej istotnych dla każdej wioski elementów¹¹⁰.

W referacie skupiłem się głównie na aktach i księgach gruntowych. Jednakże nie wyczerpuje to całości materiału źródłowego, jaki skrywają zespoły sądów obwodowych. Nie wszystkie też elementy, występujące często w monografiach miejscowości, zostały opisane. Przykładowo, nie zostały opisane rodzaje materiałów do dziejów szkół, a przecież i takie znajdziemy w aktach (nieruchomości należące do szkoły, testamenty nauczycieli).

Standardowo należy przejrzeć wszystkie akta, których daty początkowe sięgają pierwszego dziesięciolecia XIX w. Zwykle są one dobrze zachowane i obfitują w pisma mające niektóre cechy dokumentu. Ponadto są to jednostki najstarszych (pierwszych wpisanych do ksiąg hipotecznych, gruntowych) i największych (najbogatszych) nieruchomości. Zwykle są to parcele kmiecie, a nierzadko są wśród nich karczmy oraz młyny.

Równie ważne są niektóre testamenty: sołtysów, karczmarzy, młynarzy, kowali, nauczycieli

¹⁰⁹ APO, Amg Cosel, sygn. 17745.

¹¹⁰ Stąd tak istotne jest zamieszczanie, także w indeksach takich informacji, jak nauczyciel, karczmarz, sołtys itd.

i innych znaczących w historii miejscowości osób¹¹¹.

Materiały archiwalne sądów obwodowych straciły już wprawdzie moc obowiązującą¹¹² i przestały korzystać z rękojmi wiary publicznej¹¹³. Ale – jak starałem się to udowodnić w niniejszym referacie – nie przestaną być źródłem historycznym, wykorzystywanym w badaniach naukowych.

¹¹¹ Przykładowo: Letztwillige Verfügung des Kretschmers Franz Schiny zu Lichinia, APO Opole, Amg Cosel, sygn. 19075; Testament des Häusler und Schmiedt Ludwig Przesdzing aus Lichinia, tamże, sygn. 19076; Letztwillige Verordnung des zu Lichinia wohnhaften Gasthausbesitzers Josephat Makosch, tamże, sygn. 19077.

¹¹² Wykorzystywane są jedynie w celu ustalenia, w przypadkach wątpliwości, stanu początkowego.

¹¹³ Rozporządzenia ministra sprawiedliwości z 14 lipca 1986 r. w sprawie prowadzenia ksiąg wieczystych założonych przed dniem 1 stycznia 1947 r. oraz utraty mocy prawnej niektórych takich ksiąg (Dz.U. nr 28, poz. 141).